

'Tirannie en modern'

Bernard Mandeville M.D. (1670-1733) over mensen en hun economieën

Lezing Publieksdag UCEMS (Utrecht Center for Early Modern Studies, Universiteit Utrecht), 23 januari 2016

Arne C. Jansen¹

1 Inleiding

2 Mandeville kort biografisch

3 'Ik ben Filopirio', minnaar van ervaring

4 Theoretische economie en geldverdieneconomie

5 Mandevilles verschillende thema's

6 Biologische economie, eigenliefde en zelfvoorkeur

7 Eigen dokter

De lezing is gehouden op de UCEMS Publieksdag 2016, waarvan het thema was: *Markt en Moraal in de vroegmoderne tijd*.

De in het programma vermelde titel was:

'Donkermiddeleeuws en modern'. Bernard Mandeville over mensen en hun economie. De toelichting erbij luidde: "Economie is één ding, moraal (godsdienstig of ideologisch) is iets anders. Het zijn juist de minder fraai geachte eigenschappen van de individuele mensen die zorgen voor creativiteit, voorspoed en welvaart, mits zij een goede overheid hebben. Waar moralisten direct of indirect, vroeger en nu, de scepter zwaaien, leiden de mensen een benard bestaan. De antropologie van de Nederlandse *psychiater* Bernard Mandeville (1670-1733) is in de achttiende eeuw van grote betekenis geweest, zo blijkt uit de lezing van Arne C. Jansen. In onze tijd is de belangstelling voor zijn werk internationaal weer toegenomen, niet in het minst bij politiek-economische auteurs. Hoe komt dat? En wordt hij wel begrepen?"

¹ Arne C. Jansen LL.B. (1940) is thans onderzoeker van het leven en werk van Bernard Mandeville en werkt aan de integrale, geannoteerde vertaling van Mandevilles oeuvre. 1953-1958 Gem. HBS te Winschoten. Opleiding Russisch aan de School Militaire Inlichtingendienst te Harderwijk. Studeerde aan de universiteit van Amsterdam. Managementopleiding aan het instituut voor Hoger PTT-personeel 'Voorlinden' te Wassenaar, van 1962-1966. Werkte tot 1994 als senior manager van diverse operationele - en stafafdelingen op lokaal, regionaal en concernniveau bij PTT/KPN.

1. Inleiding

' Hou toch op met klagen. Alleen dwazen trachten van een grote korf een eerlijke korf te maken. Bedrog, luxe en trots moeten bestaan, zolang we de weldaden ervan ontvangen.' De wereld gaat aan deugd ten onder!

Bernard Mandeville, een zeer uitzonderlijke Nederlander. Genie en meesterbrein. Voor moralisten, zeg maar: ideologen, is hij de grote boeman, omdat hij dingen vertelt die niet bevallen.

Over Mandeville is ongelooflijk veel onzin geschreven, en vooral overgeschreven. Serieuze wetenschappers tasten in het duister. Mandeville is voor hen een raadsel.

Dat raadsel zit niet in Mandeville, die was modern, maar in de wetenschappers.

De vraag op deze publieksdag is of onze huidige bestuurders iets kunnen leren van wat ze zelf bestuurlijk in de hand werken. Mijn antwoord hierop is: nee. Maar waarom ik dit meen hoop ik aan het eind van mijn lezing duidelijk te hebben gemaakt.

De titel in het programma begon met 'Donkermiddeleeuws en modern', zoals Mandeville het verwoordde. Bij nader inzien denk ik dat de term 'donkermiddeleeuws' te veel aan een historische periode kan doen denken, wat niet de bedoeling is, en ik geef daarom de voorkeur aan een synoniem: 'tirannie'.

2 Mandeville kort biografisch

Twee kilometer vanaf het huis van mijn grootouders. Heiligerlee, het standbeeld voor Graaf Adolf, gesneuveld in 1568. Ik vond het een vreemd beeld. Oorlog is anders, dat wist ik. Uit ervaring.

Heiligerlee, de eerste overwinning in de Hollandse Lente, en lange tijd de laatste. De Spaanse landvoogd Alva stelde meteen orde op zaken. Maar enkele jaren later was het geld op. De vendels Walen losten zich op. Waar bleef Jan Mandewijl die met kapitein Gabriel de Manteville uit het gebied Mandville in het uiterste Zuiden van de Nederlanden naar het Noorden was gekomen?² Na vijf jaar commandant van de vesting Delfzijl te zijn geweest, vertrok Gabriel de Manteville in 1574 naar Leeuwarden, en met hem de genoemde Jan Mandewijl.

Deze, getrouwd met Anna Tyepcke, overleed voor juli 1593 en liet zijn weduwe en kinderen, ten minste drie zoons, in Leeuwarden achter. Zij studeerden aan de universiteit van Franeker.

Een van hen is Michael, de overgrootvader van Bernard Mandeville.

Bernard werd in Rotterdam geboren, op 15 november 1670.

Van vaderskant komt hij uit een milieu van dokters en stadsbestuurders; van moederskant marineofficieren en stadsbestuurders.

Hij zet de traditie van vaderskant voort. Hij wordt dokter, in 1691, na zijn studie geneeskunde in Leiden.

De Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden heeft het Rampjaar 1672 achter de rug. Ze staat er niet zo best meer voor. Johan Huizinga zegt dat de Republiek 'een uitzonderingsgeval in tal van opzichten' was, wat Mandeville met fraaie antropologische voorbeelden onderschrijft.³ 'De Nederlander, zegt Huizinga, heeft een sterke werkelijkheidszin (...) die de dingen als inderdaad en elk voor zich bestaande erkent en waardeert.'⁴

Daar zit wel wat in. Bij de Mandevilles tref je de grondhouding van moderniteit aan, die de brede middenweg in de Republiek kenmerkt. De rekkelijken, wars van scherpelijpers. Bekend van de drie A's: antiklerikaal, antidogmatisch, anticonfessioneel.⁵

² Zie in de categorie 'Biografie en Genealogie' het artikel *Mandeville, van Zuid naar Noord in de Nederlanden*.

³ J. Huizinga, *Nederland's beschaving in de zeventiende eeuw*, blz. 5. Mandeville legt in *De ontmaskerde maagd* (1709), zijn levendigste boek, het verband tussen verschillen in staatsvormen en daarmee correlerende verschillen qua rijkdom en armoede, verhoudingen en omgangsvormen in resp. Frankrijk, Engeland en Nederland. Bijv. 'Een kruier die in Engeland een last draagt, schreeuwt "Let op!". Als hij een gentleman ziet zal hij misschien zeggen "Met uw permissie, Sir". Maar in *Holland* zal een kerel erg vaak zonder een waarschuwing te geven een kruiwagen tegen je benen rollen en daarna op je schelden omdat je niet uit de weg bent gegaan.'

⁴ Idem, blz. 90

⁵ Gelovig, maar tegen overheersing door de geestelijkheid; tegen leerstelligheid; tegen gebondenheid door geloofsbelijdenissen.

Voor hij afstudeerde, was Bernard Mandeville met zijn vader actief bij het zogenaamde Costerman-oproer van 1690 in Rotterdam.⁶ Daarvan kregen ze later de rekening gepresenteerd. In 1693, verbanning uit Rotterdam, binnen drie etmalen vertrekken. Vader, Bernard en zusje Petronella, 7 jaar oud, vertrekken naar Amsterdam. Moeder is al overleden.

Mandeville is een geboren dokter. Een prima kerel, hoogbegaafd, plezierig in de omgang. Hij reist door naar Londen. Hij gaat er in 1693 als dokter werken. Het Engelse artsengilde roept hem meteen op het matje. Geen werkvergunning. Hij geeft geen krimp. Een afgestudeerde dokter kent alleen personen; geen landsgrenzen. Hij blijft Nederlander.

Hij trouwt in 1699 met Elizabeth Lawrence. Twee van hun kinderen blijven in leven. Ze worden grootouders. Elizabeth sterft in 1732 en Bernard Mandeville op 1 februari 1733; volgens de oude Engelse kalender 21 januari 1733.

Als dokter specialiseert Mandeville zich in hypochondrische en hysterische ziekten. Zoals we nu zeggen: in angststoornissen en depressies. En in zijn vrije tijd schrijft hij. Grotendeels literaire non-fictie, vanuit zijn professie.

Daarin, in zijn professie, ontwikkelt hij een totaal nieuwe behandelingsmethode. Hij geeft er geen naam aan en maakt er geen school mee, hoewel hij zijn aanpak duidelijk beschrijft in zijn boek over hypochondrische en hysterische ziekten en dit boek niet ongelezen blijft. In de tweede helft van de 20^e eeuw wordt zijn wiel opnieuw uitgevonden: de cliëntgerichte gedragstherapie.⁷

Mandeville is de eerste moderne psychiater. Bijna al zijn werk is psychiatrisch, in deze cliëntgerichte, dus moderne zin. Dit is de constante in zijn gehele werk, de constante die veel lezers over het hoofd zien. Ook zijn bekendste boek, *De fabel van de bijen*, in 1723 wegens godslastering veroordeeld zonder dat het tot een vonnis kwam, is psychiatrisch. Tot 1966 staat hij met twee boeken op de R.K. Index van verboden boeken.

Dan eind 1726, begin 1727 krijgt hij een keiharde persoonlijke aanval te verduren van Bolingbroke, de leider van de Tory-oppositie. Deze vereenzelvigd de onpartijdige Mandeville met de Whig-premier Robert Walpole en associeert hem bovendien met de beruchte Nederlandse politieke avonturier Johan Willem Ripperda (1682-1737). Als reactie hierop haalt Mandeville nog eens alles uit de kast; wat je kunt zien door naar zijn bibliografie te kijken.

⁶ Vader Mandeville, dokter en stadsgeneesheer, was ook luitenant van de Rotterdamse schutterij. De stadssecretaris Sebastiaan Schepers, kapitein van de schutterij, een goede vriend van de Mandevilles, werd ook verbannen. Beiden waren verantwoordelijk voor het niet-optreden van de schutterij bij het oproer, gericht tegen de baljuw en schout Van Zuylen van Nijevelt.

⁷ Mandevilles boek geldt als klassieker in de psychiatrische literatuur.

3 'Ik ben Filopirio'

Huizinga kan me nog meer vertellen. 'De Nederlander bestaat niet.' De logica van koningin Maxima is zo oud als die van Aristoteles.

Begrippen, woorden, bestaan niet in de werkelijkheid. Ze zijn gekwetter ('terétismata') in onze geest, die ze bedenkt. Wat je gelooft dat waar is, is niet waar, maar geloof.

Alleen levende wezens bestaan in werkelijkheid, en het zijn stuk voor stuk individuen.

Als mensen ziek zijn hebben ze een dokter nodig. De belangrijkste les, 2600 jaar geleden, van Griekse dokter Hippocrates (470-360 v. Chr.) is: iedere zieke is een individu en iedere zieke heeft een individuele behandeling nodig.

Let wel: een individu blijft zelf verantwoordelijk voor zijn gezondheid en herstel, samen met de natuur. De dokter, met zijn ervaring, kan hierbij helpen.

De Grieks-Romeinse arts Galenus (161- na 200) gooit er een flinke schep bovenop: waarheid staat boven macht en gezag. Het is tirannie, zegt Galenus, als iemand zich zonder overtuigende bewijsredenen aan een bepaalde mening verbindt.

Onderdanigheid of slaafsheid doe je jezelf aan. Je endogene tirannie. Eigen waarheidsvinding, daar komt het op aan.⁸

Theorieën zijn verhalen gebaseerd op hypothesen. Bruikbaar in opleidingssituaties, niet in de praktijk. Ze belemmeren je waarneming en nadenken. Daarom zegt Mandeville: 'Ik gis niet, ik ben Filopirio.' Zijn pseudoniem is zelfs Filopirio.

'Ik ben Filopirio' is een manifest. Minnaar van ervaring, is de betekenis. De basis ligt in de zogenaamde Wet van Hippocrates.⁹ (Deze wet is iets anders dan de eed van Hippocrates.)

Het *Achtuurjournaal*, 2 januari 2016. Een medische misser. Betreft een operatie bij een pasgeboren kind in het AMC. Reactie van prof. Erwich van het UMC Groningen: 'Wij zijn hier niet in huis om mensen kwaad te doen.'

Ik herken dit bij Mandeville: 'Wat voor schade breng ik de mens toe, als ik hem meer met zichzelf bekend maak dan hij daarvoor was?' Want dat wil hij als psychiater bereiken. Dat mensen zichzelf beter gaan begrijpen.

In ieder geval geen kwaad doen. 'Primum non nocere'. Uit de eed van Hippocrates, de artseneed. Deze eed is net als de eerder genoemde drie A's een verbijzondering van de grondhouding van moderniteit. Wat houdt deze in?

⁸ Vgl. Johan van Beverwijck (1594-1647), 'Het is menselijk te dwalen, derhalve behoort niemands aanzien zo groot te wezen bij iemand die de waarheid najaagt dat hij niet meer geloof zou geven aan zijn eigen ogen dan aan het schrijven van Aristoteles of Galenus.

⁹ Vgl. Steven Blankaart, *Aphorismen of kortbondige spreuken van Hippocrates* (1792), blz. 141.

Dit: het onvoorwaardelijk erkennen en respecteren van ieders individualiteit en ieders autonome waarheidsvinding.

Ik had het over de cliëntgerichtheid, de persoonsgerichtheid van Mandeville. Ongetwijfeld mede een gevolg van de klinische geneeskunst, het individuele maatwerk, waarin hij was opgeleid. Inclusief ziekenonderzoek, door vragen aan de zieke te stellen. Dit was typisch voor de Nederlandse doktersopleiding in de zeventiende eeuw; begonnen in Utrecht, voortgezet in Leiden.

Mandeville zag het niet zitten om zijn dagen aan ziekbedden te slijten. Ongezond kamerarrest, noemde hij het. De visites die hij als psychiater aflegde, waren afwisselend en niet onplezierig.

Na de Oudheid volgen de donkere Middeleeuwen. Taliban-achtig. De periode van het alles overheersende en doordringende christianisme met onderdrukking van praktisch alle moderniteit. Bestuur gebaseerd op de grondhouding van tirannie.

En dan na vele eeuwen eindelijk de Renaissance. Ruimte voor moderniteit.

Maar zo zou het niet blijven. Na drie, vier eeuwen is het weer voorbij. Ik kom er bij het laatste punt op terug.

Eerst moeten we het over economie hebben.

4. Theoretische economie en geldverdieneconomie

U kent ze beide. De theoretische economie is pas na de tweede helft van de achttiende eeuw ontwikkeld. Heel laat, vergeleken met de geneeskunde. Al sinds de negende eeuw zijn er de theoretiserende of hypothetiserende geneesheren.

Voorop in de rij van theoretische economen staan de Franse Fysiocraten en de Schot Adam Smith. Hun economie is niet echt: ze is een idee. Ze passen, zoals bekend, drie abstracties toe:

- a) Het levende individu, eerst al gereduceerd tot de redelijke mens, wordt een rationele, berekenende 'homo economicus';
- b) De behoeftebevrediging wordt beperkt tot wat zij schaarse goederen noemen;
- c) Middelen die niet op geld waardeerbaar zijn, tellen niet mee.

Over economie als het geheel van activiteiten om geld te verdienen, hoef ik niet uit te weiden. Wel is er aandacht nodig voor wat de 'politieke economie' werd genoemd, het overheidsbeleid. We zien in Mandevilles tijd een palet van bekende doelstellingen.

- bevordering van nijverheid en landbouw;
- scheppen van handelsmogelijkheden (infrastructuur voor vervoer; munt-, bank- en beurswezen);
- regulering van import en export;
- zorgen voor een gunstige handels- en monetaire balans;
- bevolkingspolitiek (immigratie) ten behoeve van de arbeidsmarkt;
- zorgen voor volledige werkgelegenheid.

Mandevilles opvattingen op dit gebied zijn eigentijds Hollands. In Engeland gedeeld in kringen van de Whigs, niet door de Tories.

De economen hebben later geen goed woord voor dergelijk overheidsbeleid over. Ze hebben een woord voor hun minachting: mercantilisme; koopmanswerk.

Uit Mandevilles zogenaamde economische beschouwingen licht ik drie punten.

- Mandeville is de eerste geweest die grondig over de ontwikkeling en het belang van de arbeidsverdeling heeft geschreven.

- Bovendien heeft hij de aandacht gevestigd op de enige evolutie bij mensen, namelijk die wat hun artefacten betreft. Van boomstam tot oorlogsschip, als voorbeeld.¹⁰

- En over geld? Na goed bestuur is geld is de uitvinding die het best bij onze individualiteit past. Daarom is het voor de meeste mensen zo aantrekkelijk. Daarom ook is het belangrijk dat iedereen betaald werk heeft. Geld levert eer op. Rijkdom betekent veel eer. Gewin is het beste tonicum ter wereld, in letterlijke zin, aldus Mandeville. Hijzelf was overigens zuinig genoeg om geen rijkdom na te streven. N.B. Een dokter verdiende in Engeland minder dan een kruier. De huisarts zoals wij die voor iedereen kennen, is er pas sinds de Tweede

¹⁰ Darwin nam dit inzicht van Mandeville over. Darwin maakte overigens een fout. Soort is een begrip. Soorten bestaan niet in werkelijkheid. Evolutie vindt plaats op het niveau van levende individuen.

Wereldoorlog.

Met de elliptische slogan 'Particuliere ondeugden, publieke weldaden' (elliptisch, omdat de komma staat voor wat erin is weggelaten, namelijk behoorlijk of goed bestuur) werd Mandeville de beroemdste Nederlander in de achttiende eeuw.¹¹ Adam Smith haalde hem, wat achterbaks, de economisch-theoretische literatuur binnen, en daarin spookt hij sindsdien rond.¹²

Mandeville wordt erbij gehaald zodra er een economische crisis is of dreigt. Het eerst in Duitsland. In de jaren dertig door de beroemde Engelse econoom Keynes. Daarna bij discussies vanwege het neoliberalisme van Thatcher. En recentelijk tijdens de internethype van 2000 en de financieel-economische crisis van 2008.

Waarom? De econoom Keynes heeft zich hierover uitgelaten, in een vergelijking met onder anderen Mandeville. Hij zegt dat de theorieën van de economen op zichzelf rationeel fraai zijn, maar dat hun hypothesen fout zijn. Die hypothesen hebben in zijn ogen onvoldoende of geen contact met de werkelijkheid.

Op zichzelf is de constatering van Keynes juist. Maar lost die wat op? Voordat ik iets over Mandevilles begrip van economie zeg, wil ik eerst een overzicht geven van zijn belangrijkste thema's. Om er de aandacht op te vestigen dat zijn scope heel breed en diepgaand was. Zelfs relatief weinig gericht op 'economische aangelegenheden'.

¹¹ Ondertitel van Mandevilles *Fabel van de bijen*.

Bedrog, luxe en trots moeten bestaan, Zolang we de weldaden ervan ontvangen...'

¹² Vgl. Tomas Sedlacek, *De economie van goed en kwaad, de zoektocht naar economische zingeving van Gilgamesj tot Wall Street* (2012), blz. 237-8.

5 Mandevilles verschillende thema's

Mandevilles aandachtsgebied is in principe alles wat mens en samenleving betreft. Individuele gezondheid is het hoogste goed. Curatieve geestelijke en lichamelijke gezondheidszorg wat zijn individuele patiënten betreft, preventieve zorg in meer algemene zin. Hieruit vloeien de vele verschillende thema's van Mandeville voort.

Daarvan noem ik de thema's waaraan hij afzonderlijke publicaties heeft gewijd:

Oproep om de tirannieke Rotterdamse baljuw en schout weg te jagen(1690);
Tegen het feodale Engelse artsengilde (1703);
Tegen de steun van de kerk aan de slavernij in Amerika; een slaaf kan niet gelukkig zijn (1704);
Tegen de discriminatie van vrouwen en meisjes (1709 en 1709-10);
Tegen kerkelijke en andere moralisten, die mensen bang en depressief maken (1705 e.v);
Voor mensen die al dan niet ziekelijk bang, angstig, depressief zijn (1711);
Tegen vreemdelingenhaat (1714);
Tegen kerkscheurders en haatpredikers (1720);
Voor overheidstoezicht op de geestelijkheid (1720);
Tegen ideologische revoluties; die vernietigen de helft van de natie (1720);
Tegen filantropen; drijfveer is hun eerezucht 'zie mij eens goed doen', niet de hulp aan anderen, die er afhankelijk door blijven (1723);
Tegen seksuele intimidatie en seksueel misbruik van vrouwen en meisjes; voor openbare bordelen (1724);
Voor modern criminaliteitsbeleid, degelijk opsporingswerk, menswaardige straftoemeting – en uitvoering en onafhankelijke rechtspraak(1725);

Nu verder met Mandevilles begrip van economie.

6 Biologische economie; eigenliefde en zelfvoorkeur

Economie was als begrip al lang bij medici in gebruik voordat er over 'politieke economie' werd gesproken en de economen daarna met hun theoretische economie kwamen.

De oudere opvatting vat ik samen in: leven is economie. Maar je moet er wel bij betrekken wat mensen zijn en waarom ze doen wat ze doen. Hiervoor heb ik Mandevilles mensenkennis nodig.

Ik behandel in dit verband drie essentiële punten.

a Economie is biologisch

b Eigenliefde en zelfvoorkeur

c Mensen zijn niet sociaal, maar sociabel

a Economie is biologisch

Het Griekse woord *oikonomia* (huishouding) betekende in de geneeskunde het levende organisme, de lichaamshuishouding. Ieder levend wezen is een huishouding.

Alle levensacties van organismen zijn huishoudelijk of economisch. Mensen verschillen hierin niet van andere dieren c.q. organismen. Dezelfde methoden en streken. Ook micro-organismen werken handig samen en misleiden elkaar.¹³

Deze context, die tegenwoordig door biologen wordt bevestigd, was voor Mandeville een vanzelfsprekendheid.

b Eigenliefde en zelfvoorkeur

Alle levende wezens, niet alleen mensen dus, zijn individuen. Individualiteit is natuurlijk. Dokters kennen mensen in hun naaktheid. Mandeville gaat verder. Hij ontdekt ons van al het culturele, het aangeleerde. Het Mandevilleaanse naakt.

'Wanneer dat dierbare zelf (...) van alle *vreemde verworvenheden* wordt ontdaan en geabstraheerd, slaat de menselijke natuur een armzalig figuur.'

Dit naakt is armzalig, vergeleken met dat van andere dieren. In deze naaktheid treden de zogenaamde laagheid van onze natuurlijke behoeften en de gebrekkigheid van onze natuur aan het licht. Maar dit naakt leeft. Het heeft wat genoemd wordt 'eigenliefde'. Ieder levend wezen houdt van zichzelf. Alle mensen, dieren en planten.

Wat betekent deze klassieke formulering? Dat ieder levend wezen streeft naar zelfbehoud en dat het tracht zichzelf te handhaven in de best mogelijke toestand voor dit zelfbehoud, in overeenstemming met zijn natuur.

Mandeville volgt hierin de opvatting van Antiochus van Ascalon (125-68 v. Chr.).¹⁴ Eigenliefde is dus geen narcisme of zelfzuchtigheid. Ook niet het

¹³ Vgl. Marieke Kolkman, *Alles wat leeft speelt vals*, in *Trouw*, 01-09-2014

¹⁴ Vgl. Cicero, *De Finibus* (45 v. Chr.), V, 24-6 en 28-9.

evangelische: 'heb je naaste lief als jezelf.'¹⁵

Alle individuen bevinden zich in een fysieke omgeving. Ieder individu staat in relatie tot andere individuen. Ze zijn met elkaar in de weer. En ze vergelijken zich ook voortdurend met elkaar.

Het begrip eigenliefde schiet tekort om ook deze immanente betrekking aan te duiden. Mandeville bedenkt hiervoor in 1729 het begrip zelfvoorkeur ('self-liking').¹⁶

Zijn toelichting is als volgt. 'Ik stel me voor dat de natuur, ter vergroting van de zorg bij schepselen om zichzelf te behouden [dus de eigenliefde], aan hen een instinct heeft gegeven waardoor ieder individu zichzelf hoger taxeert dan zijn reële waarde.'

Dit instinct baart mensen heel veel zorgen. Mandeville: 'Dit lijkt bij ons, ik bedoel bij de mens, gepaard te gaan met een bedeesdheid die voortvloeit uit een besef, of ten minste een bezorgdheid, dat we onszelf inderdaad overwaarderen.'

Daarom zijn we zo verzot op de goedkeuring, voorkeur en instemming van anderen. Want 'zij versterken en bevestigen ons in de gunstige mening die we over onszelf hebben.' We willen 'geliket' worden.

De keerzijde hiervan dat we ook altijd zeer beducht zijn. Doordat de ander voor zichzelf hetzelfde wil.

Het is je oerspanning, van geboorte tot dood.

Zelfvoorkeur kun je alleen indirect waarnemen. Namelijk in de vorm van trots en schaamte. Beide zijn ze eindeloos variabel in soort en maat. Op van alles kunnen we trots zijn en over van alles kunnen we ons schamen.

Doordat we zo slim en fantasierijk zijn, zijn de materiële en vooral immateriële middelen onbepaald om eer en oneer, sterkte en zwakte, meerderwaardigheid en minderwaardigheid aan anderen toe te delen of onszelf toe te eigenen.¹⁷

Eer en oneer zijn sterker dan onze angst voor de dood. Als zelfvoorkeur ophoudt, wordt het bestaan onverdraaglijk. Dan beweegt eigenliefde ons ertoe er een eind aan te maken.

Ik heb geen gedragingen kunnen ontdekken die niet tot eigenliefde en zelfvoorkeur terug te voeren zijn.

Onze oerspanning of oeronzekerheid blijft, bij niemand uitgezonderd. Er blijken in principe twee reacties mogelijk om hiermee om te gaan. Op basis van de

¹⁵ Waarom refereert Mandeville niet aan Mattheus 22:39? Daarin is het jezelf liefhebben de reciproke maat. Mandeville gelooft in de leer van Christus, zoals deze in het Nieuwe Testament staat. Geloof is persoonlijk en betreft je zielenheil. Geloven is geen weten. Aan het NT valt niets toe te voegen of uit te leggen. Met ieder geloof gaat het fout zodra iemand er de kost mee gaat verdienen, aldus Mandeville.

¹⁶ Vgl. Mandeville, *Mensen spreken niet om begrepen te worden; Oorsprong van de eer*, blz. 135/6.

¹⁷ Mandevilles zienswijze kan doen denken aan de bekende piramide van Maslow, maar diens behoeftenhiërarchie is een gekunsteld theoretisch model.

grondhouding van tirannie of op basis van de grondhouding van moderniteit. Ontkenning of erkenning ieders individualiteit. (Kluizenaar of stoïcijn is vluchtgedrag.)

Wat Mandeville aangeeft, wordt bijna twee eeuwen later de kern van de Individualpsychologie van Alfred Adler (1870-1937), die in 1911 met de leer van Freud brak.¹⁸

c Mensen zijn niet sociaal, maar sociabel

Onze eigenschappen zijn van nature zodanig, dat we het slechtst in staat zijn om in grotere aantallen samen te leven. Het slechtst in vergelijking met andere dieren. Mensen zijn niet sociaal.

Maar tegelijk kunnen we juist door onze eigenschappen het best geschikt worden gemaakt om voorspoedig en welvarend samen te leven. Mensen zijn in hoge mate sociabel.

We kunnen leren ons sociaal te gedragen. Beschaving is 'doen alsof'. Daarvoor moeten we ongelooflijk veel en lang aanleren. Met onze 'vreemde verworvenheden' bedekken we ons Mandevilleaanse naakt. Zoveel individuen, zoveel individuele culturen.

Wat is de functie van cultuur? Als Mandeville iets bepaald cultuurverschijnsel onderzoekt, zoekt hij direct de bron ervan, het zwakke punt of het mankement bij de mens, dat door het betreffende fenomeen wordt verholpen of gecompenseerd. Cultuur is reparatie en compensatie van je Mandevilleaanse naakt.

Zonder specifieke maatregelen leven mensen als in het Wilde Westen of jungle. Wie dat niet wil, moet willekeurig uitbannen. Bestuur is noodzakelijk. 'Crowd control'.¹⁹

Mandeville: 'Wetten en bestuur zijn voor de politieke lichamen van beschaafde samenlevingen wat de levensgeesten en het leven zelf zijn voor de natuurlijke lichamen van bezielde schepselen.'

Terwijl individuen tiranniek én modern kunnen zijn, is bestuur tiranniek óf modern. Niet elk bestuur is even wenselijk. Tiranniek bestuur is dit niet. Goed of modern bestuur is in Mandevilles optiek het meest wenselijke culturele element. Zijn term ervoor is staatskunst. Dergelijk bestuur baseert zich op de grondhouding van moderniteit, anders uitgedrukt, het houdt zich verre van welke ideologie dan ook. Staatskunst is het geheel in stand houden, waarvan elk deel klaagt. Ze maakt van kakofonie iets welluidends.

Echter, mensen die bestuurlijke taken vervullen, vormen zelf een bijzonder risico. 'Wij moeten ons niet onwapenen van het wantrouwen, het allersterkste wapen tegen de tiran.'²⁰ Macht vereist tegenmacht. Mandevilles antropologische mensenkennis is structureel verankerd door De Montesquieu (1689-1755) in zijn

¹⁸ Robert Michels wees hier al op.

¹⁹ "Crowd" kun je al hebben bij meer dan vier mensen.

²⁰ Ellert de Veer, Inleiding bij zijn vertaling van George Buchanan (1506-1582), 'Samensprekinghe van het recht der Coninghen' (1598).

leer van de 'trias politica' en door John Adams (1735-1826) in de Amerikaanse constitutie met haar uitgangspunt van 'countervailing powers', van 'checks and balances', op basis van 'distrust'.

Wat wetten betreft is de optiek van Mandeville Hollands rechtstatelijk. Voor de wet moet iedereen gelijk zijn.²¹ Bestuur organiseert handhaving en sancties. Politie en justitie en krijgsmacht zijn cruciaal. Bijna alles en iedereen moet gereguleerd en gecontroleerd worden. Bij je geboorte is sjoemelsoftware ingebouwd. Mandeville: 'Als de mens een paard was, zou ik niet graag zijn berijder zijn.' Nog iets om te bedenken: wie naar Rembrandts *Nachtwacht* kijkt, wordt aangestaard door een Mobiele Eenheid. (Ikzelf ben opgegroeid in een marechaussee-rijkspolitiegezin.)

Tot zover de drie verschillende begrippen van economie. De enige echte economie is die van het levende individu. Zoveel individuen, zoveel biologische economieën.

Tot slot: de tijd na Mandeville, na zo ongeveer het midden van de achttiende eeuw.

²¹ Zie eventueel Mandevilles *Ontmaskerde maagd*.

7. Eigen dokter

Mijn toetssteen is de grondhouding van moderniteit. Spullen zijn niet relevant, ze zijn nieuwerwets of ouderwets. Spullen zijn niet tiranniek of modern.

Alles bepalend is mijns inziens de opkomst van en indoctrinatie met nieuwe Westerse ideologieën van maakbaarheid van mens en samenleving tegen het einde van de achttiende eeuw en daarna. Ze zijn kinderen van de zogenaamde Verlichting.²² Deze 'ismen' hebben zich gevoegd bij of gemengd met godsdienstige ismen zoals christianisme en islamisme.

Een ideologie, welke dan ook, is wapentuig. Een oproep tot en vrijbrief voor tirannie. Afgegeven, gesteund of geduld door slecht bestuur. Het gevolg kennen we. In de negentiende, twintigste eeuw, en daarna een wereldwijde gewelddadigheid, moordzucht, dwang en onderdrukking, zonder weerga.

Ons bestel (politiek; bedrijfsleven) is ideologisch en onze bestuurders leren nergens van. Ideologisch bestuur (inclusief de media) maakt ideologisch problemen, gaat er ideologisch mee om en lost ze ideologisch op. Dit bestuur is niet persoons- of cliëntgericht. Ze hebben feitelijk niets met moderniteit, met het onvoorwaardelijk erkennen en respecteren van ieders individualiteit en ieders autonome waarheidsvinding.

Gelukkig blijft onze natuurlijke eigenliefde en zelfvoorkeur ook de basis van de grondhouding van moderniteit, van de individualiteit die jij bent.

Voor deze grondhouding kun je bewust(er) kiezen, zoals iedereen die dokter wordt. Ze is geen privilege van medici. Een studie, goeroe of trainingsprogramma is er niet voor nodig, en je brengt jezelf er geen schade mee toe.

Weet je wat ze al in de Oudheid zeiden? Wees je eigen dokter.

²² Paul Hazard, *The European Mind (1680-1715)*, Pelican, blz. 454. Bestempelt John Locke als de vader van de ideologen.